Benedek Elek szolgálata[1]

Melyik az igazi Benedek Elek? Hiszen szinte két külön emberi és írói jellem meg pálya képe él emlékezetünkben.

Egyik: a mesemondó. Ez az ismertebb, az előbb és hatékonyabb. Nincs olyan nemzedéke a magyarul olvasóknak ebben a században, amelyik ne tudna róla, ne olvasta volna a meséit, mondáit, ne érezte volna szív-közelben magához a jóságos Elek apót, aki lehajolt a gyermekekhez és így nevelt szeretetre. Meséinek nagy ereje, népszerűsége abban rejlik, hogy ezek a mesék a népköltészettel tartanak nagyon szoros rokonságot. Benedek Elek a nép ajkáról gyűjtötte össze és dolgozta fel őket, visszajuttatva megint a néphez. A folklórtudomány ma a szó és a hang szerint való lejegyzés híve, s ebbeli igyekezetében a modern technika minden eszközét igénybe veszi. Benedek Eleknek csak a ceruzája és a szíve állott rendelkezésére, de fáradságot nem ismerve használta mind a kettőt. Szándékosan átírta a meséket, amelyeket így az ő egyéni művei is lettek, de ott maradt rajtuk a népi képzelet és alkotó ihlet hímpora, üdesége. A népmesék igazsága az ő igazsága volt, ezt az igazságot nem átalakította, hanem vállalta és felerősítette. Saját vallomása szerint mindig vigyázott arra, hogy a mesék átírása közben meg ne hamisítsa a nép észjárásának, mesemondó nyelvének karakterét. A humor az ő tollán megmaradt népi humornak, az erkölcsi tanulság a nép erkölcsének, az igazság a nép, az egyszerű emberek igazságának. Semmi sem csorbult, de a magyar irodalom új, csodálatos mesékkel gazdagodott és a mesék igaz, szép irodalommal és művészettel telítődtek még jobban. Így gyűltek össze a mesék, s rajzolták ki Elek apó ma is bennünk élő képét, így gyűlt öt kötetté a *Magyar mese- és mondavilág*, s ismertük és ismerjük meg belőle még jobban múltunkat és önmagunkat.

A másik portré: a harcos publicistáé. A gyermekek jóságos mesemondója ugyanis egy időben felnőttek hűséges küzdőtársa volt. Cikkeiből, karcolataiból vagy országgyűlési felszólalásaiból egy harcos közéleti ember jelleme bontakozik ki előttünk. Az ő igazsága itt is a nép, az egyszerű emberek, a szegény falusiak, a néppel közösséget vállaló éppoly szegény néptanítók és tanárok igazsága, de azért nem a mesék szelídségével, hanem a demokrata közéleti ember keménységével kellett harcolnia. Benedek Elek publicisztikai írásaiból egy korszak küzdelmes képe, fájdalmai, problémái lépnek elő. Bátor közíró volt, miniszereknek és főispánoknak mondta meg kertelés nélkül a véleményét. Az országházban megvonták tőle a szót, hol volt, hol nem volt közlési lehetősége, újságja, de nem hallgatott el mégsem. Nem lehetett a hatalmasok talpnyalója, mert az elindító otthoni környezet, a székely szegények világa harcra és munkára kötelezte el. Harcolt és dolgozott ezekért a szegényekért, elsiratta belső zokogással az Amerikába kényszerülő székelyek sorsát, ipart álmodott szülőföldjére, az édes anyaföldre (milyen megrendítő hűség érzik ki, máig ható erővel ebből az elnevezéséből is!). Nem volt olyan megmozdulás a Székelyföld helyzetének jobbítására, amelyben ne vállalt volna részt, még ha félre is taszították, még ha mellőzték is, még ha az ő édes anyaföldjének szegényei nem is tudhatták meg, hogy mit tesz értük. Lapot szerkesztett a falusi tanítóknak, mert küldetésük tudatára akarta ébreszteni őket és harcolt a jogaikért. Olyan publicista volt, mint később *Móricz Zsigmond*, aki a szavakat és a cselekedeteket nem akarta szétválasztani soha.

Két külön ember lett volna?

Erős közös vonás forrasztja eggyé a két portrét. A szolgálat elhivatottsága és vállalása. Szolgálat volt számára a közírás, szolgálat a mesegyűjtés, szolgálat az egész

1 Születésének 120., halálának 50. évfordulójára.

élete. Ezért jött haza 1922-ben az édes anyaföldre, irodalmat szervezni, gyermekeknek lapot szerkeszteni. A mai újságírás körülményei között szinte el se tudjuk képzelni, mit jelentett Kisbaconban, egy székely falucskában szerkeszteni, Szatmáron nyomtatni a gyermeklapot, hogy az pontosan eljusson Erdély gyermekeihez. És mégis eljutott. Szolgálatot látott ebben is, miként a kulturális értékek megőrzésében, a hagyományok ápolásában. Hetven esztendős korában, 1929-ben, szolgálat közben érte a halál. Utolsó leírt szavaival ezt üzente az erdélyi magyar írótársaknak: „Fő, hogy dolgozzanak." Nem kívánt vezér lenni, nem vágyott elismert érdemekre, túl volt minden hiúságon (ha egyáltalán megkísértette valaha), életének egyetlen célja és értelme volt: hogy segítse az életet. Az édes anyaföld népének életét.

Beke György

A 125 éves Vasárnapi Újság

Fél évtizeddel a szabadságharc vérbefojtása után, 1854. március 5-én, a még mindig bénultsággal küszködő magyar művelődési életben egy vegyes tartalmú képes hetilap jelentkezett: a Vasárnapi Újság. Kiadója a nagyhírű Landerer és Heckenast cég, szerkesztője *Pákh Albert*, Petőfi egykori barátja, aki haláláig megmaradt a lap mellett. Súlyos betegen is, többnyire ágyban fekve, kitűnő irányítónak bizonyult. A lap ötlete *Jókai Mór* agyában fogamzott meg, aki a betegeskedő Pákh mellett oroszlánrészt vállalt nemcsak a cikkírás, hanem a szerkesztői munka terén is; mint Pákh írta róla: „napról napra szerelmesebb a vállalatba". Eleinte Pákh, Gyulai és Jókai írta tele a lapot, de a munkatársak száma nemsokára szépen gyarapodott: a lap negyedszázados jubileumán már ötvenhatan voltak. Fennállása első évtizedének végén már hétezer előfizetője volt, ami akkoriban tekintélyes számnak számított. Eredetileg néplapnak szánták, lassanként azonban a középrétegek lapja lett.

Pákh halála után *Nagy Miklós* szerkesztette csaknem négy évtizeden keresztül, majd utolsó másfél évtizedében *Schöpflin Aladár* közreműködésével *Hoitsy Pál*. Csaknem hét évtizedes fennállás után, 1921-ben szűnt meg az újság. Hét évtized a sajtó-

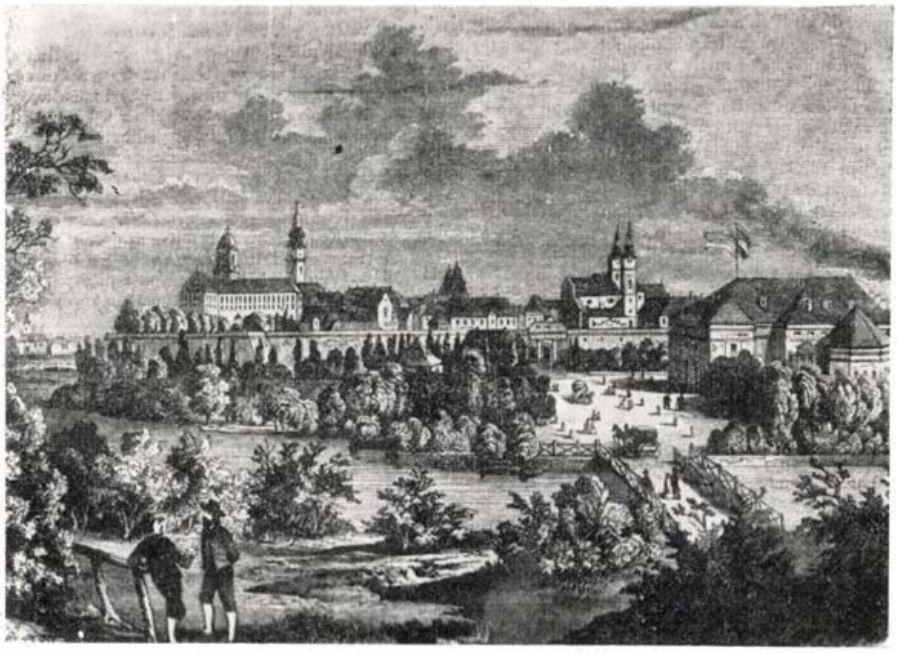

Győr városának egykori képe az 1854. évfolyamból

történetben nagyon hosszú idő, hiszen mikor az első kimutatást készítették a magyarországi hírlapirodalomról, 1861-ben, 52 magyar hírlap és folyóirat jelent meg. Rá négy évtizeddel már csaknem ezer, de ebből mindössze négy (!!!) volt olyan, amely hasonló kort ért meg, mint a Vasárnapi Újság.

A Vasárnapi Újságban egyaránt jelentek meg politikai, művészeti, ismeretterjesztő cikkek, útleírások, történeti közlemények s nem utolsósorban szépirodalom. Ez a vegyes jelleg, a témák sokfélesége, hét évtized termése egy rövid évfordulós megemlékezésben a kellő mélységig nem elemezhető. Ez egy monográfia feladata lehet — ami nemcsak az évforduló miatt lenne időszerű.

Ez az írás erősen leszűkítetten, elsősorban a Vasárnapi Újság honismereti-helytörténeti vonatkozásait elemzi. Ezzel távolról sem akarjuk azt a látszatot kelteni, mintha az ilyen tárgyú írások alkotnák a lap gerincét, s értékelésük a lap megítélése szempontjából bármilyen formában is meghatározó lenne. Ami indokolja, hogy a Honismeret megemlékezzen a Vasárnapi Újságról, az a sokszáz helytörténeti és honismereti cikk, amely a lapnak elsősorban 1850/60-as években, s kisebbrészt az 1870-es években megjelent számait máig is forrásértékűvé teszi. S nemcsak az írások, amelyek szerzői között akad író, mint *Jókai Mór*, történész, mint *Lehoczky Tivadar*, s a névtelenség homályába vesző tollnokok. Ezek színvonala vegyes. Van köztük édeskés életkép, történeti elemző munka s minden, ami e kettő között elfér.

Az írással egyenértékűek, sőt azokat gyakran felül is múlják az illusztrációk. Várak és kastélyok százairól, tájakról, falvakról és városokról, vendégfogadókról és palotákról, kunyhókról és pásztorépítményekről kapunk hiteles képet. Felvonulnak a korabeli Magyarország alakjai: magyarok és nem magyarok, polgárok és parasztok, iparosok és koldusok, házaló kereskedők és még sokan mások. Mintha a XIX. század második felének panoptikuma állana előttünk. Vannak olyan, azóta elpusztult, vagy súlyos károkat szenvedett műemlékeink, amelyekről a Vasárnapi Újság közölte az egyetlen, vagy a leghitelesebb rajzot. Ha egyszer veszi valaki magának a fáradságot, s kezdetektől a fényképezés tömegessé válásáig összeállítja a tájakat, településeket, épületeket ábrázoló festmények és grafikák reprezentatív albumát, abban a Vasárnapi Újság illusztrációit külön kiemelt hely illeti meg.

A Vasárnapi Újság a múlt századi olvasónak igyekezett bemutatni az egész országot, képben és szóban, közérthetően. A nemzeti múlt felevelenítése, a történelmet idéző műalkotások bemutatása a kiegyezés előtt politikai szempontból sem volt közömbös, bár az újság nyíltan sosem politizált, helyt adott minden politikai áramlatnak. A korabeli olvasó, ha az országot, az egyes vidékeket s azok történelmi emlékeit akarta megismerni, kevés választása akadt: *Magda Pál, Vályi András* vagy *Fényes Elek* geográfiai-statisztikai köteteinek száraz adatsorai mellett az újságokban-folyóiratokban megjelent úti levelek, a Tudományos Gyűjtemény néhány várost vagy tájat bemutató írása mellett csak *Hunfalvy János* Magyarország és Erdély eredeti képekben (I—III. Pest, 1855—1864) c. művét vehette kézbe.

A Vasárnapi Újságban a tájismertetések (Dévénytől Erdélyig) a városok, falvak bemutatása mellett sok, helytörténeti szempontból fontos oklevelet és történeti följegyzést is közöltek. Némelyik eredetije azóta elpusztult vagy hozzáférhetetlenné vált. A Vasárnapi Újság honismereti tárgyú cikkeinek legteljesebb bibliográfiája máig *Szinnyei József* Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertáriumában található meg, tárgykörök szerint szétszórtan. Ugyancsak Szinnyei volt az, aki a Vasárnapi Újságban 1873—1894 között évről évre összeállította a Magyarországon megjelenő hírlapok jegyzékét. A művészettörténeti — jórészt építészettörténeti — tárgyú cikkek teljességre törekvő bibliográfiája (annotációval) az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának gyűjteményében van. A tervezett, s végül mégis félbemaradt magyar művészettörténeti bibliográfiához készítette e sorok írója, a Vasárnapi Újság 1900-ig terjedő évfolyamaiból.

A Vasárnapi Újságban megjelentekhez hasonló, fametszetekkel illusztrált történeti-honismereti cikkeket közölt még két másik szépirodalmi és ismeretterjesztő képes hetilap, a Vasárnapi Újságnál egy évtizeddel később alakult Hazánk s a Külföld — *Emich Gusztáv* kiadásában —, amely 1865. január 8-án indult s 1872. december 26-án szűnt meg úgy, hogy beleolvadt a Vasárnapi Újságba. A másik — Magyarország és a Nagyvilág — 1865. október 1-én indult és 1884. január 6-án szűnt meg; kiadói a Deutsch testvérek, majd 1875-től az Athenaeum. Fennállásának utolsó két évében egyik szerkesztője *Mikszáth Kálmán* volt.

Az ismertetett hírlapokkal honismereti szempontból egy csokorba tartozik a kőnyomati képeket közlő, rövid életű, *Thaly Kálmán* szerkesztette Nemzeti Képes Újság c. ismeretterjesztő hetilap is; megjelent 1863. január 1. és szeptember 30. között. Szin-

tén kőnyomatos volt, de hosszabb időt ért meg az Ország Tükre c. budapesti képes közlöny, amelyet *Balázs Sándor* alapított és szerkesztett 1862. január 1. és 1864. április 11. között.

A Vasárnapi Újság és a felsorolt lapok kevés könyvtárat gazdagítanak, igazi ritkaságok, féltett kincsek. Az Országos Széchényi Könyvtár például állagvédelmi szempontból csak mikrofilmen bocsátja az olvasók rendelkezésére a Vasárnapi Újságot, amelyet mindig is sokan forgattak, illusztrációit a turistakalauzok csakúgy használták, mint honismereti-helytörténeti művek. A fadúcok gyűjteményét — mint elmondta — *Zolnay László* 1944-ben még látta, azóta nyomuk veszett, minden bizonnyal megsemmisültek, ami súlyos kár ugyan, mert a reprodukció nem érhet föl az eredeti nyomattal, de mégsem végzetes.

Ez az évfordulós tisztelgés a Vasárnapi Újság emléke előtt szerencsére nem valami kései „halottsirató". A Vasárnapi Újság megszűnése óta is él, kiemeríthetetlen kincsesbánya, amelyet ismernek és megbecsülnek. A „testvérlapjait" talán kevéssé használják, pedig jól kiegészítik a Vasárnapi Újság körképét.

Az évforduló kapcsán mégsem lehetünk elégedettek, hiszen nemhogy egy nagyobb szabású értékelő tanulmány, netán monográfia nem jelent meg a több mint fél évszázada megszűnt lapról, de nincs megfelelő bibliográfia sem. Bizony akár a fővárosi, akár a vidéki kutatónak, a szülőföldje múltja iránt érdeklődő embernek nehéz a több mint félszáz vaskos kötetet végigforgatni, még ha ebben segítenek is az évi tartalommutatók. Nagyon időszerű lenne elkészíteni a Vasárnapi Újság, s az említett országos jellegű hetilapok együttes honismereti-helytörténeti bibliográfiáját, ami feltétlenül egyben képbibliográfia is lenne. A másik feladat egy reprezentatív képes-szöveges album megjelentetése lehet: válogatás a Vasárnapi Újság honismereti cikkeiből, illusztrációiból.

Csorba Csaba

Kétszáz éve született Egyed Antal

A szociográfia első magyar úttörőinek egyike, *Egyed Antal* 1779. június 13-án született. Iskoláit szülővárosában, Székesfehérvárott végezte, majd 1801-ben a pécsi szemináriumba került. Két év múlva pappá szentelték. 1803—1807-ig több Tolna megyei helységben káplán, majd Bonyhádon, később Pakson, végül Dunaföldváron plébános, 1832-től apát. Korának egyik legműveltebb embere volt, több nyelvet ismert és élete során híres könyvtárat gyűjtött. Bonyhádi évei alatt kötött barátságot a pályakezdő *Vörösmarty Mihály*al és okos tanácsokkal, gazdag könyvtárával segítette az ifjú költőt. Barátságuk alapja a kölcsönös rokonszenven túl a közös cél volt: a magyar nyelv pallérozása, az irodalom szeretete, a műveltség terjesztése és a nép helyzetének jobbítása. Egyed 1822. március 15-én távozott Bonyhádról, de Vörösmartyval való barátsága továbbra is megmaradt. A költő a következő szavakkal buzdította az alkotásra:

Élj s mint a lefolyó Duna szüntelen élve hazádnak
Érdemmel hosszítsd a rövid életüdőt.
Oktass és magyarul terjesszed az Isten igéjét!

Egyed Antal maga is verselgetett, de vállalkozott például arra is, hogy átírja a dunaföldvári vőfélyek köszöntőjét, azért, hogy ezek is a „míveltebb korszellemhez idomítva, csinosabb nyelven" szóljanak. Klasszikus latin költőket fordított, elsősorban *Tibullus, Horatius, Ovidius* költeményeit. Ezek a fordítások a kortársak körében igen népszerűek voltak. 1833-ban a Magyar Tudós Társaság tagjává választotta.

Irodalmi tevékenységén túl Egyed Antal munkássága elsősorban azért jelentős, mert megsejtette a valóságfeltárás új útjait. 1823-ban jelent meg a Tudományos Gyűjteményben Bonyhád mezővárosának rövid leírása című munkája, amelyet 1828-ban követett Tolna vármegye, 1829-ben Paks, 1832-ben Dunaföldvár leírása. Ezek a művek a magyar szociográfia kezdetét jelentik, ugyanis új módszerrel, számos olyan témát örökített meg a lakosság mindennapi életéről, amely napjainkban is becses történeti és néprajzi adalék. Egyed nagyszabású feldolgozást tervezett Tolna megyéről, ezért szerkesztette meg kérdőívét, amelyet pontosan megtervezett. Rákérdezett a településtörténetre, a népességre, a gazdasági és kulturális életre, a népszokásokra, hogy teljes képet kapjon az őt körülvevő világról. A kapott válaszok birtokában olyan ada-

tok álltak a rendelkezésére, ami abban a korban szinte egyedülálló. Ezeket azonban ismeretlen okok miatt nem sikerült feldolgoznia.

A kitöltött kérdőíveket jelenleg a Tolna megyei Levéltár őrzi. A megye 1829-ben 113 helységből állt. Az Egyed-féle összeírás meglevő anyaga 61 község adatait tartalmazza.[1] Elsősorban az Esterházy uradalom területén lévő községek válaszai hiányoznak, hollétüket eddig nem sikerült felkutatni. Az igen értékes összeírást teljes egészében sajnos eddig még nem publikálták. Ezért — mutatványként — közöljük a megye községeinek küldött 22 kérdéscsoportot és Szekszárd város jegyzőjének válaszait.

Egyed Antal élete során végig hű maradt reformkori eszméihez. 1848-ban szívvel-lélekkel a forradalom és a szabadságharc mellé állt. Élete utolsó évtizedeiben ismét a költészethez fordult, főleg fordított. 1862. augusztus 22—23. közötti éjjel rablók törtek be hozzá, brutálisan bántalmazták: „éles késsel halálos sebet ejtettek a fején". 27-én belehalt sérülésébe.

Értékes, körülbelül háromezer kötetre becsült könyveit egy Dunaföldváron létesítendő közkönyvtár alapjainak szánta. A plébánia azonban a könyveket nem adta át a községnek, nem is gyarapította azokat. Könyvtára a II. világháború alatt megsemmisült.

Szekszárd város jegyzőjének válaszai

1. **Mikor szállották meg a lakosok ezen helységet?** Szekszárd mezővárosának megszállására sem a városbéli legöregebb lakosok a hagyományokbul nem emlékeznek, sem pedig a történetírók sehol arrul említést nem tesznek, következésképpen a megszállás idejének emberemlékezetétül fogva valónak kell lenni.

2. **Milyen nemzet lakja? Kevert-é? S melyik van nagyobb számmal? Melyik nevelkedik? Melyik fogy?** A várost a magyar nemzet lakja, kik köré keveredtek ugyan németek is, de azok már úgy megmagyarosodtak, hogy 10 lakoson kívül a magyar nyelvet mindannyian beszélik.

3. **Ha németek, melyik részéből jöttek Németországnak? Értik-e a magyar nyelvet?** A városban található németek nem úgy szállíttattak be, hanem rész szerént Németországnak különbféle részeibül; rész szerént pedig hazánknak más részeibül egyenként jöttek bé a városba, különbféle mesterségeknek gyakorlása végett. A termetükre és színükre, valamint különbféle helyekről valók, úgy termetük és színük is különbféle.

4. **Hány sessio vagyon az helyiségben? Hány földet bíró? Hány kisházas? Hány zsellér, Hány nemes? Hány mesterember?** A földek sessiora felosztva nincsenek, mivel a lakosok között a szabad vevés és eladás uralkodik, — hanem a dicalis conscriptio szerént vagyon 894 1/4 napi szántóföld, melyeket 557 lakosok bírják — ezeken kívül vagynak 277 zsellérek, 79 nemes, és 334 mesteremberek.

5. **A szántás vetésen kívül, miből szerzik bé szükségleteiket? Talán kereskedés? Csinálmányok? Szőlő mívelés? Marhatartás? Dohánytermesztés? Fuvarozás által?** A szántás vetésen kívül a lakosok, mivel tagos szőlőhegyeik vagynak, nagyobb részént szőlőmívelésbül, és kevés marhatartásbul szerzik bé szükségeiket.

6. **Hány Ház? Hány Pár? Hány lélek vagyon az helységben? Melyik vallásfelekezethez tartoznak? Ha vegyesek, melyik nagyobb? S mindegyik hány lelket számlál? Melyik fogy? Melyik nevelkedik?** A városban mind összvevévén 1331 ház 2054 pár és 8497 lélek vagyon, melyek közül 3527 katolikusok, 696 reformátusok, 17 luteránusok és 13 zsidók, ide nem értvén a fehérszemélyeket, találtatnak, — kik számtartás szerént inkább szaporodnak, mintsem fogynak.

7. **Ki a földesura? Egy? Vagy többek? Neveztessenek meg minden közbirtokos urak. — Robot alatt vagynak-é? Vagy contractualisták? Vagy magok árendálják ki magokat?** A város a politicai fundatiohoz tartozik, és a Felséges Helytartó Tanács által adminisztráltatik, a lakosok különben contractualisták.

8. **Hány gyermek jár közönségesen oskolába? Télen-é csak? Vagy nyáron?** Az oskolák négy rendre vagynak felosztva, amelyekbe közönségesen vévén 583 gyermek jár. Nevezetesen pedig az 1-ső nemzeti oskolába 235, a 2-ik nemzeti oskolába 92, az 1-ső deák oskolába 53, és a leány oskolába 203 leány gyermekek találtatnak, kik télen és nyáron, egynéhány szegényebb sorsúakat a téli ruhátlanság miatt kivévén, mindannyian egyformán járnak oskolába.

9. **Van-é vásárja?** Öt országos vásárok esnek esztendőnkint a városban, nevezetesen a 1-ső az úgynevezett Virágvásár, mindég húsztét előtt egy héttel esik. A 2-ik Áldozói Vásárnak neveztetik, mindenkor abban a hétben tartatik, amelyben áldozó csütörtök napja esik. A 3-ik Sarlósi vásárnak mondatik, és mindenkor 2-ik júliusban

---

1 A következő helységek válaszai vannak meg: Agárd, Alsónána, Alsónyék. Apar, Báta, Bátaszék, Belac, Bikács, Bonyhád, Bölcske, Cikó. Decs, Dunaföldvár, Dunakömlőd, Dunaszentgyörgy, Fadd, Gerjen, Grábóc, Györe, Györköny, Hant, Harc, Hidegkút, Izmény, Kajdacs, Kakasd, Kalaznó, Kéty, Kisdorog, Kismányok, Kistormás, Kisvejke, Ladomány, Lengyel, Madocsa, Majos, Mázа, Medina, Mőcsény, Mucsfa, Mucsi, Murga, Nagymányok, Nagyszékely, Nagyvejke, Németkér, Ócsény, Paks, Pálfa, Sárpilis, Simontornya, Szálka, Szekszárd, Tevel, Tolna, Varasd, Varsád, Váralja, Várdomb, Závod, Zomba.

esik. — A 4-ik Kereszti Vásárnak hivatik, és 14-ik szeptemberben tartatik. Az 5-ik vásár Erzsébetinek neveztetik, és 19-ik novemberben esik. — Ezen vásárokra, minthogy nagyon kiterjedőek, mindenféle kézi csinálmányokat, fabrikabéli készítményeket, és egyéb termesztményeket hoznak, különösen pedig a ló és szarvasmarha vásárok igen nevezetesek. — A hetivásárok szerdán és szombaton esnek, ahová leginkább a szomszéd helységbéliek fehérlisztet, baromfiakat és gyümölcsöket, egyéb különbféle főzelékkel együtt hordanak.

10. **Találtatnak-e határjában régi omladékok? Úgymint: templomok, várak, sáncok, római emlékkövek, vagy szerszámok? Mit tudhatni ezekről az hagyomány után?** A régi oromladékok közül egyéb nem találtatik a határban, mint egy régi várat képzelő gömbölyű, és mintegy 100 holdat magában foglaló halom, mely körös körül jól felemelve vagyon, és Leányvárnak neveztetik.

11. **Van-e erdeje? Nagy, vagy Csekély? És benne fáizása? S vadak? Van-é folyóvize? S tava? S benne Hala? És nádlása? Van-é szőleje? Sok? Vagy kevés? Hegyen? Vagy rónán? Milyen bor terem? Melyik színű jobb s tartósabb?** Erdeje elegendő vagyon, de abban faizása, minthogy robotot a lakosok nem szolgálnak, nincsen, és így a fát csak pénzen szerezhetik meg a lakosok. Folyó vize vagyon a Duna vize és az úgynevezett Sárvize, melyben számosan különbféle halak is találtatnak. Vagynak egynehány apró tavai is, melyek mindazonáltal a dunai kiöntésektül származván, ugyanazoknak apadásával el is apadnak. Nádlása a tavakban nincsen. Vagyon szélesen kiterjedő szőleje, melyek többnyire hegyen feküsznek, és nagyszámú jóhírű veresbort, és csekély fehérbort teremnek; Jóságra és tartósságra nézve pedig a veres a fehéret meghaladja.

12. **Milyen a földje? Hegyes vagy róna? Homokos vagy vizenyős? Termékeny vagy sovány? Szántóföldjei és rétjei nincsenek-é kitéve a zápor által történni szokott elöntésnek, s kimosásnak?** A földje felére nézve hegyes, felére rónás, természetére nézve pedig termékeny is, de szántóföldjei és rétjei a zápor által történni szokott elöntéseknek és a dunai kiöntéseknek ki vagynak téve.

13. **Mit termesztenek közönségesen a lakosok? Mit leginkább? Minémű gazdaság virágzik az helységben? Vagy környékén? Neveztessenek meg a puszták, melyek határosak véle?** A lakosok közönségesen mindenféle gabonát és főzelékbélieket termesztenek, leginkább pedig a gabonán kívül földi almát és babot. A városban, minthogy a lakosok számához képest kevés a föld, azt jól mivelik és így jó gazdaság virágzik. Szekszárd várossal határos az úgynevezett Palánkipuszta is, mely Szekszárddal egy uradalomhoz tartozik, és árendában bírja Tettes Auguszt Antal úr, mint Ns. Tolna vármegyének táblabírája. Vagynak ezen pusztán kevés számmal juhok is, melyek ugyan ezen tisztelt árendás úrnak tulajdonai, és közép tökéletességűek.

14. **Vagynak-é nyilvános intézetek az helységben, úgymint fabrika, oskolák, posta, patika, sótisztség, közkórház, fakereskedés, rév? Megy-é országos út rajta keresztül, és honnan, merre?** A nyilvános intézetek közül vagynak benne a következendők: selyemfabrika, oskolák, posta, patika, közkórház és fakereskedés, e mellett országos út is mégyen rajta, és pedig alulrul Eszékrül Budára, vagy Fehérvárnak Bécsbe. Itten vagyon tovább Tettes Ns. Tolna vármegyének Curiális Háza is, melyben gyűléseit tartja.

15. **Miből áll a lakosok kedves mulatsága? Miből a korosoké? Miből a fiatalságé?** A lakosoknak kedves mulatsága a korosokra nézve abbul áll, hogy vasárnap és ünnep napokon a délutáni isteni szolgálat után többen egy társoságban a szőlőhegyekre kimenvén, a vélük kivitt eledel mellett borozgatnak, és dalolnak, — a fiatalok pedig a mezőkön vagy labdáznak, vagy pedig a leányok társaságában az utcákon táncolnak.

16. **Milyen az helység fekvése? Emelt helyen fekszik-é, vagy völgyben? Egészséges-é, vagy nem? Hosszan nyúlik-é, vagy kiterül, Hány utcából áll? Összve van-é építve, vagy rendesen?** A város felére nézve emelt helyen, felére pedig egyenesen, lapos, egészséges helyen fekszik. Északrul dél felé hosszan kinyúlik, de a közepén mégis napnyugatra keskeny, de jól hosszasan kiterjed, összvesen 35 utcából áll, és a házak rendesen vagynak építve.

17. **Mennyi katona adót fizet esztendőnként? Termesztményeiből hanyadikát adja földes urának?** A városi lakosok esztendőnként 5532 f 17 -rokat fizetnek katonaadóba, a termesztményekbül pedig mindenekre nézve az uradalomnak csak 10-ét adják.

18. **Hány zsidó? Cigány? Pár és lélek lakik benne?** Négy pár zsidó, 16 pár cigány, összvesen pedig zsidó és cigány 73 lélek vagyon benne.

19. **Van-é orvosa? Élnek-é a lakosok közönségesen orvossággal?** Az orvosai közül egyik a Tettes Ns. Tolna vármegyének főorvosa, ki itt a városban tulajdon házában lakik. Vagynak ezen kívül ugyanebben a városban Ns. Vármegyének két seborvosai, és a méltóságos uradalomnak is egy seborvosa. A lakosok pedig orvosságokkal közönségesen élnek.

20. **Nevezetesebb szerencsés, vagy szerencsétlen történetei az helységnek jegyeztessenek fel.** Nevezetesebb szerencsétlen történetei a városnak az 1794. és 1825-ik esztendei nagy tűzvészedelmek, amidőn az előbbi esztendőben 26-ik augusztusban 637 házak, az utóbbi esztendőben 25-ik májusban 513 házak emésztettek meg a tűz által.

21. **Mi a közönséges eledelek? Mi a kedves étkek?** A lakosoknak közönséges eledelük a mindennapi kenyér mellett a marhahús, legkedvesebb étkek pedig a füstölt sertéshús, és a túrós tészta, melyet szokás szerént csuszának hívnak.

22. **Milyen indulatúak? Szelídek? Szilajok? Békességesek? Vagy pert szeretők? Engedékenyek? Vagy makacsok?** A lakosok indulatukra nézve jobban szilajok, pert szeretők és makacsok, akiket mindazonáltal jó szóval hamar szelídekké és békességesekké lehet tenni.

Dr. Kisasszondy Éva

Emléktábla helyett...

Száz éve született Balogh Károly irodalomtörténész és műfordító

Madách Imréről írt monográfiája[1] — melyet édesapja (Madách testvérének, Máriának fia) emlékiratainak[2] és saját irodalomtörténeti ismereteinek felhasználásával írt, s amelyben a klasszika-filológus pontossága, a műfordító érzékenysége, beleérző képessége összefonódik a családi hagyományok és ismeretek kritikai felhasználásával —, olyan mű, amely kiemelkedik a hasonló jellegű kötetek közül, s a Madách kutatások során keletkezett életrajzi kötetek között az egyik legreálisabb.

Az utóbbi két évtized Madách kutatása sok vonatkozásban módosította az általa megrajzolt Madách portrét, más esetekben pedig éppen az ő értesüléseit igazolták az azóta előkerült dokumentumok. Például a sztregovai kastély parkjában lévő kis kerti lakról írta Balogh Károly: „... volt a kis kerti laknak a köztudat előtt titokban maradt rendeltetése is. Mikor — az ötvenes évek vége felé — leszedték ... korhadt zsúpfedelét, a szabadságharc után elrejtett lőfegyverek nagy halmazát találták ott." Lábjegyzetben olvasható a Magyar Szemle 1899. 30. számának megállapítása, hogy „Madáchot szabadcsapatok toborzásával is vádolták."[3] *Dr. Szabó Béla* kutatásai szerint igaza volt a Magyar Szemle című lapnak, illetve Balogh Károlynak, s valóban volt kapcsolat Madách Imre és a nógrádi gerillák között. Mikor ugyanis 1849. szeptember 29-én, másfél hónappal a világosi fegyverletétel után a megyei gerilla őrsereget Salgótarjánban feloszlatták, itt rakták le fegyvereiket. Vezetőik parancsára azonban mintegy 1300 db fegyvert kocsira tettek és a megye különböző helyein elrejtették. Ekkor vitt három katona lovaskocsin mintegy 133 db fegyvert a Madách sztregovai birtokán lévő kerti lakba, amely azonban összeroskadt, „feltárta a fegyverek titkát és így jutott annak nyomára a császári csendőrség 1850-ben".[4]

Balogh Károly 1879. április 23-án született Budapesten. Apja, id. Balogh Károly egy éves korában árván maradt, Sztregován nagyanyja, *id. Madách Imréné* felügyelete alatt nevelkedett Madách Imre fiával, Aladárral együtt. Felnőtt korában ő — bár bíró volt — és fia tartották ébren a családon belül a drámaíró Madách iránti tiszteletet. Édesanyja *Bérczy Margit, Bérczy Károly* költő, műfordító leánya. Öt gyermekük közül Károly kamatoztatta azokat az irodalmi ismereteket, melyeket a családban és a rokonságban elsajátított.

A jogot Pesten tanulta. Az államtudományi doktorátus megszerzése után 1903-ban Nógrád vármegye szolgálatába lépett. Szécsényben, Salgótarjánban, Balassagyarmaton volt szolgabíró 1907 augusztusáig. Ezután Fiumébe a Magyar Királyi Tengerészeti Hatósághoz, majd a Fiumei Magyar Királyi Kormányzósághoz került. Közben 1907. december 28-án megnősült. Felesége, a rádi születésű *Csernyus Alice*, az 1849-es mártír *Csernyus Emánuel* unokája volt.[5] Az egyedi családtörténetben megláthatjuk a tipikusat is: a felvidéki nemesi családok életét, világnézetét a rokoni szálak és egyéb összefonódások jelentősen meghatározták. A Madáchok *Zrínyi*-kapcsolattal büszkélkedhettek,[6] Bérczyék keresztkomaságban voltak *Mikszáth*tal, Sztregován Madách Aladárnál megfordultak a *Palágyi*ak, *Komjáthy Jenő* stb.

Balogh Károly feleségét is magával vitte Fiumébe, s a család ott élt 1920-ig. Miután végigszolgálta az első világháborút, 1920-ban a Pester Lloyd munkatársa lett, 1926-tól a pécsi Egyetemi Könyvtár segédőre, majd Pesten, a Belügyminisztériumban a fordító osztály vezetője, s mint miniszteri tanácsos ment nyugdíjba 1943-ban. A balassagyarmati kórházban halt meg 1944. április 24-én. Tagja volt a Kisfaludy Társa-

1 **Balogh Károly:** Madách az ember és a költő. Bp. 1934.
2 **Id. Balogh Károly** emlékiratai ma a Petőfi Irodalmi Múzeumban találhatók.
3 **Balogh K.:** i. m. 124. old.
4 Salgótarján története. Salgótarján, 1972. 86—87. old. — Nógrád megyei Múzeumi Közlemények 1973/19. 102. old. — **Szabó Béla** tanulmánya: Madách Imre közéleti tevékenysége Nógrád megyében.
5 1849-ben Haynau vagyona elkobzása mellett felakasztatta **Csernyus Emánuelt,** a forradalmi kormány pénzügyi tanácsosát, mivel „megtalálták nála Kossuth leveleit, melyek a bankóprésre vonatkoztak". (V. ö. **Balogh K.** i. m. 146 old.) E házasság révén a Csernyusok másodszor kerültek családi kapcsolatba a Madáchokkal, ugyanis a drámaíró fivére, **Madách Károly,** Nógrád vármegye alispánja **Csernyus Emmát,** a mártír leányát vette feleségül 1854-ben.
6 **Balogh K.:** i. m. 16. old.

ságnak és a balassagyarmati Madách Társaságnak.[7] A csesztvei sírkertben van eltemetve.[8]

Az életrajzi adatok ismeretében fontosnak tartjuk kiemelni, hogy hivatali tevékenysége mellett foglalkozott irodalom- és kultúrtörténettel, a Madách család, különösen Madách Imre életével, munkásságával. Bár több munkáját, műfordítását ismerjük, legjelentősebb műve a már említett Madách monográfia. Ehhez mintegy előtanulmánynak tekintjük a Madách Imre otthona című kisebb lélegzetű munkáját, amely édesapja jegyzeteinek felhasználásával készült.[9] Legnagyobb értéke, hogy olyan aprólékos, pontos leírást közöl Madách Imre otthonáról, aminek alapján szinte rekonstruálható a helyszín, s ez muzeológiai-helytörténeti szempontból igen fontos. Megelevenedik előttünk az ódon falak között folyó élet, a Tragédia írásának időszaka, Madách élete.

A Madách-breviárium[10] megjelentetésével az összeállítóknak az volt a célja, hogy megismertessék az olvasót Madách „gondolkodásának ellentétekben mozgó természete"-vel. A munka — korszabta formában — az irodalmi ismeretterjesztés, népszerűsítés kísérletének tekinthető. Az aforizma „bokrétá"-t Madách összes műveiből válogatták.

A Nógrád megyei Madách Társaság 1935. január 21-i ünnepi ülésén hangzott el Balogh Károly székfoglalója Egy pillantás a sztregovai oroszlánbarlangba címmel.[11] A nyomtatásban is megjelent tanulmány bemutatja a „szenvedve, nehezen" dolgozó, a gondolat, a tartalom elsődlegességét hirdető, sztregovai magányában élő és alkotó Madáchot.

Foglalkozott — bár lényegesen kevesebbet — családjának másik ágával, a Bérczy családdal is. A Bérczy Károly életéről készített tanulmány a családi kapcsolatok alakulását mutatja be, s hű képet kapunk egy pesti biedermaier családi kör XIX. századi életéről.[12]

Tulajdonképpen Madách Imrére való emlékezés szabad versben.

Olykor a dombhátról, honnan nagymesszire látni,
Nézem a változatos tájat, a szép hegyeket...
Bűbájos Nógrád! — Ezt látta Madách is, a költő
S „mint sas" szállt innen szerte a képzelete!
.....

„Halvány ősz köde" száll... Árnyak kelnek, tünedeznek...
Halk neszezés hallik... Hull az aranyszínű lomb.
És levelek hullásában, szellő susogásban
Csesztvén egyre Madách szelleme, lelke borong.

Az irodalomtörténész. Balogh Károly a Madách családnak, Madách Imrének kívánt örök emléket állítani; az antik kultúra ismerője, szerelmese és a műfordító pedig Rómának, a római irodalomnak, művészetnek. Többször járt Olaszországban, Rómában, jól ismerte a latin és a görög nyelvet.

A Római könyv két kötetében[14] az örök városról, népéről, népének életéről, szokásairól, műkincseiről szól hatalmas ismeretanyag és tapasztalat birtokában, rajongással és szeretettel. Rómának és környékének, utazásainak megjelenítése olyan sítlusbravúrral, szemléletesen történik, hogy az olvasó szinte útitársa lesz bolyongásai során.

Az antik Rómára vonatkozó ismeretei jelentették az alapot ahhoz, hogy *Marcus Valerius Martialist*, „minden idők epigrammaíróinak fejedelmét, a római irodalom ún. ezüst korának legérdekesebb költőjé"-t megismertesse a magyar olvasókkal.[15] Martialis

7 A balassagyarmati Madách Társaság 1919 novemberében alakult irodalmi és művészeti szakosztállyal. Célja: Madách Imre szellemi örökségének ápolása, irodalompártoló, ismeretterjesztő tevékenység. Felolvasó esteket, jubileumi emlékezéseket, díszközgyűléseket, vándorközgyűléseket rendeztek, nemcsak a megyeszékhelyen, hanem Salgótarjánban és Szécsényben is. Balogh Károly székfoglalójáról a Nógrádi Hírlap 1935. jan. 27-i száma írt.

8 Az életrajzi adatokat özvegyének közlése, valamint a Nógrádi Hírlap 1944. április 29-i számában megjelent nekrológ alapján állítottam össze.

9 **Balogh K.:** Madách Imre otthona. Bp. 1924.

10 Madách-breviárium. Összeállították: **Várkonyi Hildebrand** és **Balogh Károly.** Pécs, 1926.

11 **Balogh K.:** Egy pillantás a sztregovai oroszlánbarlangba. Bp. 1935.

12 Uő: Bérczy Károly életéből. Bp. 1941. Klny. a Budapesti Szemle 1941. októberi füzetéből.

A Csesztvei ősz[13] című verses munkája volt székfoglalója a Kisfaludy Társaságban.

13 Uő: Csesztvei ősz. Bp. 1944. Klny. a Budapesti Szemle 1944. januári füzetéből.

14 Uő: Római könyv I—II. kötet. Bp. 1941.

15 Uő: Martialis Bp. É. n.

életének bemutatása mellett 15 kötetnyi epigrammájából ad ízelítőt. Az Antik bronztükör epigrammái „versben írt gyorsfényképek, művészi kézzel megrajzolt vázlatok, kitűnő lélektani megfigyeléseken alapuló apró torzképek".[16] A Martialis és a régi Róma topográfiája című munkájából[17] a Domitianus-korabeli Rómát ismerhetjük meg.

Jártas volt Balogh Károly a német nyelvben és irodalomban is. Lovagköltők címen megjelent kötete középfelnémetből fordított, a „Minnesang virágkorából" származó dalokat tartalmaz, amelyeknek szerzői lovagok. A lovagi rend élete, eszményei, kötelessége, erényei tükröződnek ezekben a dalokban.[18]

Sokoldalú érdeklődését jól érzékelteti, hogy még 1922-ben szépirodalmi jellegű munkát írt a Hegyek virágzása címmel, s ebben az Alpok növényvilágából ad ízelítőt.[19]

Életének, munkásságának rövid felvillantása után elmondhatjuk, hogy nekünk Nógrád megyeieknek van adósságunk Balogh Károllyal szemben. Innen indult a család, s ő maga ide tért vissza meghalni. Ha a műfordító, az antik kultúra ismerője által megrajzolt világ távol is áll a ma emberétől, munkássága része a magyar irodalomtörténetnek. A Madách Imréről és a Madách családról közölt munkái pedig hézagpótló jelentőségűek. Mint irodalomtörténész nem megélni akart a családi hagyományból, nem öncélú műveltségű őskutató volt, s mint ilyen, példaképe lehet az irodalommal és helytörténettel foglalkozók számára.

Ez a szerény összeállítás nem pótolja az emléktáblát, de talán valamit törleszt adósságunkból![20]

*

A balassagyarmati Járási Hivatal elnökhelyettesének tájékoztatása szerint Balogh Károly évfordulója alkalmából a szügyi iskola úttörőcsapata a nyughelyet és környékét rendbehozta, megtakarította és felvirágozta. A Madách Imre irodalmi szakkör október 25-én koszorút helyezett el a síremléken, s ez alkalommal *Nagy Pál* iskolaigazgató méltatta Balogh Károly munkásságát. A szügyi körzeti iskola úttörőcsapata vállalta a sírhely további rendbentartását.

Leblancné Kelemen Mária

16 Uő: Antik bronztükör. Bp. 1940.
17 Uő: Martialis és a régi Róma topográfiája. Bp. 1940. Klny. az Archívum Philologicum 1940. évi II. füzetéből.
18 Uő: Lovagköltők. Bp. 1935.
19 Uő: Hegyek virágzása. (A MTESZ 1922. évi turista szépirodalmi pályázatán I. díjjal jutalmazott mű.) Bp. 1923. Klny. a Turistaság és Alpinizmus 1923. májusi számából.
20 A nyújtott segítségért s a közölt adatokért köszönetet mondok **özv. dr. Balogh Károlynénak** és **dr. Kerényi Ferencnek**, a Petőfi Irodalmi Múzeum tudományos főmunkatársának.